

บรรณนิทัศน์

ภทธีรา สารากรบริรักษ์¹

ชื่อหนังสือ:

องค์ประกอบของศิลปะ
(Composition of Art)

ผู้เขียน:

ศาสตราจารย์เกียรติคุณชูลูด
นิ่มเสมอ (ศิลปินแห่งชาติ
สาขาทัศนศิลป์: ประติมากรรม
ประจำปี พ.ศ. 2541)

สำนักพิมพ์:

สำนักพิมพ์อมรินทร์

ฉบับพิมพ์ครั้งที่:

10

ปีที่พิมพ์:

2559

จำนวนหน้า:

438 หน้า

ราคา:

385 บาท

คำบางคำสั้นๆ ง่ายๆ แต่ถ้าจะให้ให้คำนิยาม ก็เชื่อว่าบรรยายได้ง่ายๆ
ตัวอย่างเช่น คำว่า “จุด” หากต้องให้คำนิยามของคำคำนี้ คุณจะบอก
ว่าอย่างไร

“จุด” อาจจะหมายถึง การเอาปากกาหรือดินสอมาแตะลงบนกระดาษ
ให้เกิดรอยเล็กๆ หรืออาจจะหมายถึงรอยปากกาหรือรอยดินสอที่เล็กที่สุดบนพื้น
ผิวหนึ่ง

แต่คำคำนี้ ศาสตราจารย์เกียรติคุณชูลูด นิ่มเสมอ อธิบายไว้ว่า
“...จุดเป็นธาตุเบื้องต้นที่สุดของการเห็น จุดมีมิติเป็นศูนย์ ไม่มีความกว้าง ไม่มี
ความยาว หรือความรู้สึก เป็นธาตุที่ไม่สามารถจะแบ่งออกได้อีก เป็นสิ่งที่เล็กที่สุด

¹ รองศาสตราจารย์ ประจำกลุ่มวิชาวิทยุและโทรทัศน์ คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์.

ที่จะใช้สร้างรูปและสร้างพลังเคลื่อนไหวของที่ว่างขึ้นในภาพได้...ในธรรมชาติเรา จะเห็นจุดกระจายซ้ำๆ อยู่ทั่วไปในที่ว่าง เช่น จุดที่สูงที่สุดของกลุ่มดาวในท้องฟ้า ปลายจุดในตัวสัตว์และพืชบางชนิด เมื่อเราอยู่บนที่สูงมองลงมายังกลุ่มคน จะเห็น เป็นจุดกระจายเคลื่อนไหวไปมา มิติก็ไม่มี หรือเมื่อรวมกลุ่มกัน จุดที่เราเห็นซ้ำๆ เหล่านี้ ทำให้เกิดตำแหน่งของรูปทรง (จุด) ในที่ว่างขึ้น ซึ่งเป็นการเริ่มแรกที่สุด ขององค์ประกอบศิลป์ ตัวจุดเองนั้นเกือบไม่มีความสำคัญอะไรเลย รูปร่างก็ไม่มี มิติก็ไม่มี แต่เมื่อปรากฏตัวในที่ว่าง จะทำให้ที่ว่างนั้นมีความหมายขึ้นมาทันที กล่าวคือ ถ้าเป็นจุดจุดเดียว ที่ว่างกับจุดจะมีปฏิริยาผลักดันโต้ตอบซึ่งกันและ กัน ถ้าเป็นหลายจุด ปฏิริยานี้จะรุนแรงขึ้น เนื่องจากการดึงดูดและการผลักดัน ระหว่างจุดต่อจุดเพิ่มขึ้นด้วย จุดที่รวมกันหนาแน่นเป็นกลุ่ม เส้นรูปนอกหรือเส้น โครงสร้างของกลุ่มจะปรากฏให้เห็นในจินตนาการ และจุดที่ซ้ำกันในจังหวะต่างๆ จะให้แบบรูป (pattern) ของจังหวะที่เปลี่ยนแปลงไปได้อย่างไม่จำกัด” (น.45)

การอธิบายดังกล่าวทำให้ผู้เขียน (-หมายถึงผู้เขียนบรรณนิทัศน์) รู้สึก ที่อย่างมาก แต่คำว่า “จุด” เพียงคำเดียว ศาสตราจารย์เกียรติคุณชูลุดสามารถ อธิบายได้อย่างละเอียด ลึกซึ้ง นอกจากจะเชื่อมโยงถึงธรรมชาติแล้ว ยังเชื่อมโยง ถึงความสัมพันธ์ของจุดกับที่ว่างและความสัมพันธ์ระหว่างจุดต่อจุด ที่ทำให้เกิด โครงสร้างหรือรูปแบบที่แตกต่างอีกด้วย

ความเข้าใจในศิลปะอย่างลึกซึ้งของศาสตราจารย์เกียรติคุณชูลุด นิยมเสมอ เกิดจากประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับศิลปะมาอย่างยาวนาน ท่านเป็น ศิษย์คนสำคัญของศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี เป็นบัณฑิตคนแรกของมหาวิทยาลัย ศิลปากรที่ได้รับปริญญาศิลปบัณฑิต สาขาประติมากรรม เกียรตินิยมอันดับ 1 และได้รับประกาศนียบัตรปริญญาชั้นสูงด้านศิลปะและเครื่องปั้นดินเผาจาก สถาบันศิลปะแห่งโรม ท่านเป็นอดีตคณบดีคณะจิตรกรรม ประติมากรรม และ ภาพพิมพ์ มหาวิทยาลัยศิลปากร เป็นผู้จัดตั้งภาควิชาภาพพิมพ์ เมื่อปี พ.ศ. 2508 และภาควิชาศิลปะไทย ในปี พ.ศ. 2519 ท่านสร้างสรรค์ผลงานที่มีคุณค่า หลากหลายรูปแบบ จนได้รับการยกย่องให้เป็นศิลปินแห่งชาติ สาขาทัศนศิลป์: ประติมากรรม ในปี พ.ศ. 2541 และที่สำคัญ ท่านได้เขียนหนังสือ *องค์ประกอบ*

ของศิลปะ ที่ยังคงใช้เป็นตำราสำหรับนักศึกษาศิลปะหลากหลายสถาบัน ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2531 เป็นต้นมา

องค์ประกอบของศิลปะ ประกอบด้วยเนื้อหา 13 บท ได้แก่ (1) ศิลปะคืออะไร (2) องค์ประกอบของศิลปะ (3) ทักษะธาตุ (4) ที่ว่าง (5) เอกภาพ (6) ดุลยภาพ (7) จังหวะ (8) สัดส่วน (9) เอกภาพของทัศนธาตุ (10) รูปทรง (11) ระบาย (12) แนวเรื่องและสัญลักษณ์ของการแสดงออก และ (13) บทสุดท้ายคือ ปัญหาของการสร้างสรรค์และวิธีแก้

คำที่น่าจะเข้าใจยากสำหรับผู้ที่ไม่ได้เรียนศิลปะก็คือ “ทัศนธาตุ” ท่านอธิบายว่า ทัศนธาตุ (visual elements) คือ สิ่งที่เป็นปัจจัยของการเห็น เป็นธาตุที่ศิลปินใช้ในการสร้างรูปทรงเพื่อให้เห็นได้ ประกอบด้วย เส้น น้ำหนัก (อ่อนแก่ของแสงและเงา) ที่ว่าง รูปทรง สี และลักษณะผิว (น.85 และ น.371)

เวลาเรามองงานศิลปะหรืองานใดๆ แล้วรู้สึกถึงความงาม นั้นเป็นเพราะผู้สร้างงานชิ้นนั้นได้คิดไตร่ตรอง และนำทัศนธาตุมาประกอบกันอย่างกลมกลืนโดยใช้วัสดุและเทคนิคต่างๆ ประกอบขึ้นโดยมีเนื้อหาที่ชัดเจน

ในการนำเสนองานศิลปะนั้น ท่านอธิบายว่า ต้องมีเอกภาพ คือมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีความกลมกลืน อันเนื่องมาจากการเชื่อมโยงและสัมพันธ์กันของส่วนประกอบต่างๆ โดยต้องมีดุลยภาพ คือมีการถ่วงดุลของสิ่งที่ขัดแย้งกัน หรือจากการรวมตัว หรือการซ้ำของสิ่งที่มีน้ำหนักพอๆ กันทั้ง 2 ด้าน ให้ประสานกลมกลืน พอเหมาะพอดี อาจจะใช้การจัดวางวัตถุ การใช้สี หรือการใช้น้ำหนัก

ด้วยเนื้อหาข้างต้น หากอ่านเผินๆ หนังสือเล่มนี้ดูจะเหมาะกับผู้ที่เรียนศิลปะเพราะมีทฤษฎีด้านองค์ประกอบภาพอย่างละเอียด แต่เมื่ออ่านอย่างพิจารณาแล้ว ผู้เขียนพบว่า เนื้อหาในหนังสือเล่มนี้สามารถนำไปปรับใช้กับงานด้านอื่นๆ ได้ โดยเฉพาะงานด้านสื่อสารมวลชน ซึ่งมีภาพและเสียงเป็นองค์ประกอบสำคัญ ทั้งยังต้องมีเนื้อหาที่มีความชัดเจน และมีศิลปะในการนำเสนอ

ศาสตราจารย์เกียรติคุณชูลุดได้กล่าวไว้ว่า ศิลปะเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อแสดงออกซึ่งความรู้สึก ความนึกคิด ความงาม มีองค์ประกอบอยู่ 2 ส่วน คือ

ส่วนที่มนุษย์สร้างขึ้น เป็นโครงสร้างทางวัตถุซึ่งมองเห็นได้ กับอีกส่วนที่เป็นการแสดงออก ซึ่งเป็นนามธรรมและเป็นผลมาจากโครงสร้างทางวัตถุนั้น

ส่วนของโครงสร้างทางวัตถุหรือรูปทรง (form) นั้นมองเห็นได้ แต่ส่วนการแสดงออกหรือเนื้อหา (content) เป็นผลที่ได้รับจากงานศิลปะ ซึ่งต้องมีเรื่อง (subject) และแนวเรื่อง (theme) เช่นที่ปีกัสโซ่ (Picasso) สร้างผลงานชื่อ เกอร์นิกา (Guernica) โดยมีเรื่องเกี่ยวกับสงคราม ใช้ชื่อเรื่องเป็นชื่อเมืองเมืองหนึ่งในสเปนที่ถูกโจมตีด้วยระเบิดจนมีผู้เสียชีวิตจำนวนมาก และมีแนวเรื่องเกี่ยวกับความทารุณของสงคราม สะท้อนให้เห็นคนและสัตว์ในอาการตื่นตระหนก รูปร่างบิดเบี้ยว ให้เนื้อหาที่รุนแรงและสะเทือนใจต่อผู้ชม

ศิลปะที่มีคุณค่า จำเป็นต้องมีโครงสร้างและเนื้อหาที่ชัดเจนเช่นนี้

นอกจากนี้ ท่านยังได้เปรียบเทียบตัวอย่างพระพุทธรูปปางมารวิชัย 2 สมัย ได้แก่ สมัยสุโขทัยและสมัยอู่ทองว่า เรื่อง คือเป็นพระพุทธรูปเจ้าเหมือนกัน แต่แนวเรื่อง แตกต่างกันตามแนวคิดเกี่ยวกับพระพุทธรูปเจ้า เพราะในสมัยสุโขทัยมีแนวความคิดเกี่ยวกับการปล่อยาว การหลุดพ้น แต่สมัยอู่ทองเน้นอำนาจเชิงเทพเจ้า แนวคิดจึงเป็นเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ ส่วนเนื้อหานั้น พระพุทธรูปสมัยสุโขทัยให้เนื้อหาภายในจากการประสานกันของเส้น ปริมาตร รูปทรงน้อยใหญ่ และที่ว่าง มีความกลมกลืน การเคลื่อนไหวที่เป็นระเบียบ ผู้ดูจะรู้สึกถึงความสงบ ขณะที่พระพุทธรูปสมัยอู่ทอง ให้ความรู้สึกแข็งแรง มั่นคง ความศักดิ์สิทธิ์ น่าเกรงขาม

จากตัวอย่างนี้ ท่านสรุปว่า ผู้ดูจะได้รับอารมณ์ความรู้สึกจากเนื้อหาทั้งภายในและภายนอก โดยเนื้อหาภายใน จะช่วยเสริมความรุนแรงลึกซึ้งแก่เนื้อหาภายนอก จนได้รับอารมณ์สะเทือนใจจากความงามของเนื้อหาภายในและความดีของเนื้อหาภายนอกได้อย่างเต็มที่ “แต่ถ้ารูปทรงที่ทำขึ้นนั้นไม่เป็นศิลปะ สิ่งที่ผู้ดูจะได้รับก็คือ ‘รู้ว่าเป็นรูปพระพุทธรูปเจ้า’ เท่านั้น ไม่มีทั้งเนื้อหาภายในและเนื้อหาภายนอก” (น.40)

จากคำกล่าวของศาสตราจารย์เกียรติคุณชลูดนี้ ผู้เรียนด้านสื่อสารมวลชนสามารถนำมาไตร่ตรองและวิเคราะห์งานสื่อสารมวลชนที่ปรากฏอยู่ในสื่อ

ทั่วไปได้ เหตุใดงานบางชิ้นจึงได้รับคำชมเชย มีแง่คิดที่เป็นประโยชน์แก่ผู้ชม เป็นที่กล่าวขานถึงในทางบวก และเหตุใดงานบางชิ้นจึงเป็นที่กล่าวขานในทางลบ หรือได้รับการให้คำว่า “ไร้สาระ” นั้นคงเป็นเพราะ “ความไม่เป็นศิลปะ” ของชิ้นงานนั้น ที่มีได้สร้างสรรค์งานให้มีเรื่อง แนวเรื่อง และเนื้อหาทั้งภายในและภายนอกที่ชัดเจน

อาจกล่าวได้ว่า งานหลายชิ้นในสื่อยุคปัจจุบัน ทำด้วยความเร่งรีบ เพื่อให้สอดคล้องกับเทคโนโลยีสมัยใหม่และพฤติกรรมของผู้รับสารที่ชอบความรวดเร็ว ทำให้ขาดการสื่อสารทั้งในด้านรูปทรงและเนื้อหาที่เป็นศิลปะ ผู้เขียนจึงขอแนะนำให้ผู้ศึกษาด้านการสื่อสารอ่านหนังสือเล่มนี้ โดยเฉพาะบทที่ว่าด้วย เอกภาพและดุลยภาพ และบทที่ 12 ที่ว่าด้วย “แนวเรื่องและสัญลักษณ์ของการแสดงออก” เพราะจะทำให้เข้าใจเรื่องการสร้างงานให้มีความกลมกลืนและมีการถ่วงดุลข้อมูลอย่างสมดุล สามารถออกแบบเนื้อหาได้ชัดเจน ทำให้เห็นถึงแรงบันดาลใจที่ผลักดันให้ศิลปิน (หรือผู้ผลิตสื่อ) สร้างชิ้นงานออกมา ทั้งยังเป็นสิ่งที่จะทำให้ผู้ชมเข้าถึงเนื้อหาของงานได้

สำหรับผู้ที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารด้านภาพ ในบทที่ 12 ยังมีเนื้อหาที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่ง เพราะกล่าวถึงสัญลักษณ์ของการแสดงออก โดยใช้ลายเส้นง่ายๆ แสดงให้เห็นว่าสื่อถึงอารมณ์เช่นใด

ตัวอย่างเช่น

-เส้นหลายเส้นที่กระจายขึ้นจากจุด แสดงให้เห็นถึงความเติบโต ความเปิดเผย เช่น ภาพคนกางมือออก ต้นไม้ที่แตกกิ่งกระจายออก

-เส้นเฉียง แสดงถึงความเร็ว ความเคลื่อนไหว ดังเช่นภาพคนวิ่ง คนกระโดด

-รูปสามเหลี่ยม แสดงถึงความสง่า ความคงทน ดังเช่นภาพภูเขา หรือ คนนั่งสมาธิ เป็นต้น

สิ่งเหล่านี้เป็นพื้นฐานของการสื่อสารในเรื่องภาพที่มีความจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับผู้เรียนด้านการสื่อสารด้านภาพ

ส่วนผู้ที่เรียนด้านการสื่อสารด้านเสียง ผู้เขียนขอแนะนำให้อ่านบทที่

ว่าด้วยเรื่องจังหวะ ศาสตราจารย์เกียรติคุณชูลุด ได้กล่าวถึงจังหวะที่เกิดจากการซ้ำและจังหวะที่เกิดจากการเลื่อนไหล ทั้งยังกล่าวถึงจังหวะภายนอกและจังหวะภายใน ซึ่งหากเทียบกับดนตรีแล้ว จังหวะภายนอกคงเปรียบได้กับเต็มโป้ (tempo) ซึ่งเป็นจังหวะที่คงที่ ส่วนจังหวะภายใน เปรียบได้กับริธึม (rhythm) จังหวะทั้งสองนี้ต้องเข้าคู่กัน

ท่านได้กล่าวไว้ว่า “ในงานศิลปะ จังหวะคือการสลับกันของการเน้นและการผ่อนคลายการทำงานของทัศนธาตุต่างๆ เพื่อให้เกิดเอกภาพที่มีชีวิตแก่องค์ประกอบ” (น.201) ซึ่งหากเปรียบกับเรื่องเสียงแล้ว ทัศนธาตุก็น่าจะหมายถึงเสียงเครื่องดนตรีที่มีสีสันของเสียง (tone color) ที่แตกต่างกัน มีวิธีการเล่นให้ได้เสียงที่แตกต่าง เมื่อนำมาประกอบการเน้นและการผ่อนคลาย ก็หมายถึงมีการซ้ำ มีความขัดแย้ง และมีการแปรผันอย่างเหมาะสม เพื่อให้เกิดเป็นเสียงดนตรีที่มีความไพเราะน่าฟัง

กล่าวโดยสรุป แม้องค์ประกอบของศิลปะ (Composition of Art) จะเป็นตำราเรียนศิลปะ แต่ก็สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการสื่อสารได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะการสร้างชิ้นงานด้านสื่อสารมวลชน หากนักสื่อสารมวลชนสร้างชิ้นงานที่สุกเอาเผากิน ไม่มีเนื้อหาที่ชัดเจน ไม่มีภาพและเสียงที่ผ่านการออกแบบสร้างสรรค์ให้สอดคล้องกับเนื้อหา หรือชิ้นงานไม่มีเอกภาพ ก็ยากที่จะทำให้ผู้ชมสนใจ โดยเฉพาะในภาวะที่สื่อมีการแข่งขันสูงและมีชิ้นงานมากมายในขณะนี้ การมีงานสื่อสารมวลชนที่น่าเสนอมักมีศิลปะ น่าจะเป็นทางเลือกคุณภาพที่ช่วยกลม่อมเกล้าความคิดและจิตใจให้แก่ผู้ชมได้เป็นอย่างดี